

JAAN OKS - 130

(28. II 1884 – 25. II 1918)

(prosaist, luuletaja, kriitik)

Jaan Oks sündis Saaremaal Pärsuma vallas Ratla külas koolmeistri pojana. Esimest koolitarkust sai Jaan oma isalt Allika koolimajas. Isa eeskujul astus terane nooruk edasi õppima Kaarma õpetajate seminari. Lõpetades kooli 1902. aastal, töötas ta kaks aastat asekooliõpetajana Hiiumaal Pühalepas. Pärast prooviaega astus Haapsalu pedagoogilistele kursustele ja nende eduka lõpetamise järel anti talle ministeeriumikooli õpetaja tunnistus.

1905. aastal asus noor kooliõpetaja tööle Läänemaale Massu vallakooliõpetaja kohale ning kujunes seal seltsitegevuse algatajaks ja innustajaks. Tähelepanu äratasid Oksa vabameelsed ja julged kõned ning teravalt ühiskonnakriitiline meelsus.

„Koolmeistr töö kõrval oligi seltsitegevus vahest peamine, mis Oksa autoriteedi ümberkaudsete inimeste silmis püsivalt kõrge hoidis. 1907. aastal asutati Oksa eestvõttel Rahvahariduse Seltsi kohalik osakond, kus ta ise oli kirjatoimetaja ülesannetes. Märkimisväärne oli Oksa initsiatiiv avaliku laenuraamatukogu loomisel. Tema algatusel hakati Massus korraldama kirjanduslikke arutluskoosolekuid, mis tollases ümbruses oli juba hoopis haruldane. Veel oli energiline koolmeister tegev laulukooris, eriti innukalt aga näiteseltsis, kus muu hulgas etendati mitmeid Kitzbergi ja Rutoffi lavatükke. (Oksa esinemist „Tuulte pöörise“ Jaanina mäletati kohapeal veel aastakümneid hiljem.)

Üht omapärast algatust tasub siinkohal eraldi meenutada. Nimelt organiseeris Oks oma sõprade ja tuttavate ringis iselaadse karskusseltsi, kus viinapruukimise keelust üleastujad pidid maksma 5 rubla trahvi „raamatulugemise ringkonna heaks, mida siin asutasime“. Omatehtud jooke lubas põhikiri siiski tarvitada, „aga mitte nii, et isamaale suud annad“. /Rmt.: Eelmäe, A. „Eluvõla kandmise raske kohus“, 2012, lk. 135-136/

Vastuolude tõttu kohalike ametivõimude ja kirikutegelastega lahkus mässumeelne koolmeister 1907. aasta lõpul Eestist ning siirdus Venemaale. Tema uueks elukohaks sai Samaara kubermangu Bõkovka eesti asundus, kus ta tegutses köster-kooliõpetajana. Selleski ametis ilmnes Oksa jahe suhtumine kiriklikesse talitustesse, mida ta täitis vaid kui sunnitud kohustust. Kohalike elanike võõrastust oma koolmeistri vastu süvendasid Oksa eriskummalised elu- ja käitumismaneerid. Ikka teravamalt hakkasid ilmneva vaimse tasakaalutuse tundemärgid. Jaan Oks vallandati ametist 1911. aastal. Ta katsus ülalpidamist

teenida veel raamatu-, pudu- ja rändkaupmehena, aga korratud eluviisid ning süvenevad psüühilised häired viisid selleni, et Oks saadeti sundkorras kodukohta Saaremaale.

Sõja puhkemine ei päästnud mobilisatsioonist ka kehva tervisega kirjanikku, kuid ilmselt ebasobivana lähetati peatselt Tallinna ümbrusesse kindlustustöödele.

1917. aasta kevadest alates viibis luutuberkuloosi põdev Oks ravil Tallinna hospitalides, kuid haiguse ravimine oli lootusetult hiljaks jäänud.

33-aastane kirjanik suri 25. veebruaril 1918 jõudmata näha oma esimesi raamatuid, mis siurulaste eestvõttel samal aastal trükist ilmusid. Unustatuna omastest ning kirjanduslikest ringkondadest maeti Jaan Oks Tallinna Rahumäe kalmistule. 1931. aastal avati kirjaniku kalmul mälestussammas.

Jaan Oks kui kirjamees alustas publitsistina 1905. aastal vaese Saaremaa ja Läänemaa rahva olude, kommete, aga ka sotsiaalse elukorra kirjeldustega.

„Mõneti on kõnekam Haapsalu pedagoogiliste kursuste aasta (1904/1905), mida ka Oks ise on tähtsaks pidanud: see tähendanud murrangut nagu olnuks ta Saaremaalt Ameerikasse rännanud. ... Juba tollal saatsid Oksa lausa vulkaanilised kirjutushood: hakanud hilja

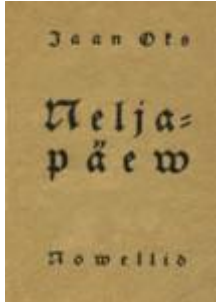

õhtul peale ja uhanud läbi öö, hommikuks laud ja põrand täiskirjutatud lehtedega kaetud. Juhtunud sedagi, et ta end kirjutamise pärast mitmeks päevaks tuppä lukustanud. Varakult näib loomine olevat Oksale olnud otse kehaline vajadus ja ta enda sõnade järgi „psüükiline väljahingamine“. /Rmt.: Hingemägede ääres“, 1989, lk. 173 (K. Leht)/

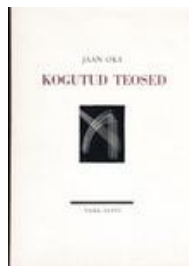
Kirjandusliku tegevuse üks tähtsamaid etappe oli Massu periood. Alates 1906. aastast kirjutas ta intensiivselt nii luulet, proosat, kriitikat ja publitsistikat, millest väike osa avaldati ajakirjanduses. Oma julge tooni poolest erinesid tema artiklid tavalisest ajalehe lugemismaterjalist. Suur osa töödest aga rändas toimetuste paberikorvi või hävis hiljem kas autori enda käe läbi või mingil muul põhjusel.

Jaan Oksa ilukirjandusliku loomingu põhiosa moodustab lühiproosa. Raske on ligilähedaltki hinnata selle mahulist ulatust, sest trükis ilmunud palad moodustavad sellest vaid väikese protsendi.

Osa tema teoseid avaldasid Fr. Tuglas ja A. Adson postuumsetes väljaannetes.

Proosast veelgi kasinamalt on säilinud luulet, värstestidest on osaliselt avaldatud oratoorium „Kannatamine“. Jaan Oksa kirjanduslikud esseed ilmusid 1918. aastal raamatus „Kriitilised tundmused“.

Oksa loomingut kokkuvõttev väljaanne ilmus 1957. aastal Stockholmis - „Kogutud teosed“. Tallinnas on avaldatud proosakogumikud „Vaevademaal“, „Hingemägede ääres“, „Emased“ ning „Ihu“. 2003. aastal ilmus „Otsija metsas“, kus on koos enam-vähem kõik seni avastatud jutud ja luule, aasta hiljem „Orjapojad“. Dokumentaalmaterjale kasutades on Vaino Vahing kirjutanud kirjanikust monodraama „Mees, kes ei mahu kivile“.

Jaan Oks oli andekas looja, kel oli erakordne töövõime ning väga spontaanne loomistung.

Friedebert Tuglas on kord öelnud: „*Tänapäeva eesti kirjandust käsitleva ajaloo lehekülg oleks puudulik, kui seal ei esineks Jaan Oksa nii uhkelt eraldatud nimi*“.